

Llinatge dels Portolà

SALVADOR BARÓ i TRIQUELL

Gaspar de Portolà i Pont és fill de Bartolomé de Portolà i Francisca Pont, membres de la família de Portolà d'Arties –Vall d'Aran–, que a més de Gaspar, van tenir el segon fill, per nom Joan, el qual va constituir la rama de la Vall d'Aran, mentre que Gaspar constituí la rama de les terres de Lleida, en desplaçar-se a Balaguer, Castellnou de Montsec, Àger.

Gaspar de Portolà i Pont, era Doctor en Lleis; el títol, possiblement, el va emetre l'Estudi General de Lleida, primera Universitat de Catalunya. Arriba a Lleida en la dècada dels cinquanta del segle XVII, i es troba que es prepara entre el Comte-Duc d'Olivares i Luis de Haro, amb les monarquies de França i Espanya, a espatlles de la Generalitat de Catalunya, l'esquarterament de Catalunya, i que és consumat amb el Tractat dels Pirineus, celebrat entre agost i novembre de 1659, en l'illa dels Faisans del Bidasoa, amputant de Catalunya unes Comarques tan essencialment nostres com el Roselló, el Vallespir, el Conflent, el Capcir i una part de la Cerdanya, la catalanitat de les quals havia estat consagrada per una mil·lenària tradició històrica i cultural i encara avui és testimoniada per la toponímia i en la defensa de la parla autòctona de llurs habitants.

Per altra part, Gaspar de Portolà i Pont observa com la noblesa castellana situada dins de Catalunya, és utilitzada com eina per la desnacionalització de Catalunya.

Així el Ducat de Medinaceli, casa nobiliària castellana que aplegà per via matrimonial i per compres un extens patrimoni a Catalunya; en l'any 1660 ja disposava del Ducat de Cardona, els comtats de Prades, el marquesat de Pallars i el vescomtat de Vilamur, les baronies de Juneda, d'Arbeca i part de Margalef, amb què arribà a ser el principal senyor de Catalunya.

Gaspar de Portolà (Tret del llibre de Fernando Boneu *Gaspar de Portolá descubridor y primer gobernador de California* (Lleida, 1986)

Si bé Gaspar de Portolà i Pont no pogué intervenir contra l'esquarterament de Catalunya, s'interessà amb la seva intervenció i plantà cara a la noblesa castellana, i és el primer de dita família que ascendí a la noblesa. Així el 26 de març de 1665, Felip IV va expedir el corresponent privilegi per a què s'armí Cavaller el Doctor Don Gaspar de Portolà i Pont, cerimònia que es realitzà com ordenen els Cànon de la Cavalleria, assignant-li un Escut que consistia en dues muntanyes, tres estrelles d'un costat, i el cel i la terra de l'altre, així com un pont i un riu.

Per un altre privilegi atorgat pel rei Carles II, en la data del 4 de novembre de 1682, se li confereix el títol de noblesa gaudint de tots i cadascun dels privilegis per les nostres concessions i per les competents dels nostres antecessors i per les que li corresponen en Dret, ús i costum i en la manera generalment concedit a altres nobles del Principat de Catalunya i dels Comtats de Roselló i Cerdanya.

Així es constitueix, com anteriorment hem dit, en el primer Baró i Senyor de Castelnou de Montsec, Sant Esteve de la Sarga, Beniure, Estorn, Subveguer de Gotlar, Castellano –Carlà– de les Castellanies Claramunt, en el Pallars Jussà, Montlleó en la vall d'Àger, i Senyor dels Termes de Pradell, en la Noguera, i al Segrià, la tercera part de Margalef,” enfrontat amb el Duc de Medinaceli, de la noblesa castellana.

Les dues següents figures del monument dedicat al llinatge dels Portolà (Castelnou de Montsec), són el matrimoni, en Francesc de Portolà i Subirà –1677-1743– i na Teresa de Rovira i Sanispleda; el marit, com hereu dels Portolà, amb el títol de la noblesa catalana de: Baró i Senyor de Castelnou de Montsec i altres contrades, nét de l'anterior, per pre-morir el seu pare Ignasi, i al ser menor d'edat en l'òbit de l'avi en 1688, quedà sota la tutela del seu oncle Nicolás, fins que aconseguí la majoria d'edat l'any 1696.

Per dit matrimoni és obligat i queda justificada la referència històrica inclosa de dits personatges, davant la intensa, compromesa i sacrificada vida, al servei de la causa de Catalunya i de l'Arxiduc Carles d'Àustria.

Però al portar-ho a terme, he cregut oportú visitar l'Arxiu Provincial dels franciscans i consultar l'obra de Fra Pedro Sanahuja, denominada “Gaspar de Portolà Governador i Explorador de l'Alta Califòrnia” de l'any 1945.

En l'excel·lent obra he observat com el P. Sanahuja, com a qualsevol investigador sol passar, havia sofert diversos errors i omissions, per variades causes, i els mateixos he observat com han estat transmesos a algun altre autor.

Destacant quant al lloc i la data del matrimoni, en segones núpcies, d'en Francesc de Portolà i Subirà i Teresa de Rovira i Sanispleda, i també dels seus nous fills, incloent els cinc últims fills, que són tots els que van néixer a Balaguer, des del 21 de setembre de 1720 fins el 2 d'octubre de 1726.

Quant a les omissions, destacant l'enterrament a Castellnou de Montsec, amb data 24 de març de 1699, d'en Gaspar de Portolà i Ponts; l'empresonament, a Balaguer, de na Magdalena Giralte l'any 1713; l'empresonament, a Lleida, d'en Francesc de Portolà i Subirà, el 24 de juny de 1713; la mort ignominiosa del General Moragues, al ser decapitat, el 27 de març de 1715; el trasllat a Castellnou de Montsec al sortir de la presó de Lleida, en 1716; la invasió anglo-francesa fins a la Conca de Tremp i la serralada de Montsec, l'any 1719; la destitució del primer ministre de Felip V, Cardenal Alberoni i l'Amnistia Parcial de 1719, pels perseguits per Felip V.

Aquests errors i omissions, els he procurat rectificar, mitjançant la consecució dels oportuns certificats de matrimoni, defuncions, naixements i demés.

Com les omissions, acudint a altres autors consagrats, com Ferran Soldevila, Joan Mercader, Francesc Castellví, Mateu Bruguera, entre altres.

El seu tutor i oncle, Sr. Nicolás, va rendir comptes de la seva tutoria, incloent l'import de les obres de la construcció de la capella, altar, retaule i sepultura en l'església de Castellnou de Montsec, com així el trasllat amb relleus del cadàver d'en Gaspar de Portolà i Pont, des de Balaguer, tramès a Francesc de Portolà i Subirà, com a hereu i el títol de la noblesa catalana, denominat Baró i Senyor de Castellnou de Montsec i altres contrades.

I com a testimoni, intervé el seu Procurador i oncle, Doctor en Dret, Rvd. Josep Portolà, de Sant Esteve de la Sarga, i per la Comunitat, el Prior i Procurador P. Ramon Ribes del Convent de Sant Domènec, des de la provisional i primera sepultura de la Capella de Sant Domingo Soriano del Convent dels Dominics de Balaguer fins la sepultura definitiva, construïda dins l'església de Castellnou de Montsec, en la data del 24 de març de 1699.

Quant a les relacions institucionals entre la Generalitat de Catalunya i Felip V, en Francesc de Portolà i Subirà, va conèixer el resultat negatiu de les últimes Corts Catalanes, celebrades a Barcelona en la data del 14 de gener de 1702.

Si bé en l'obertura de dites Corts Catalanes, Felip V jurà observar i mantenir els privilegis de Catalunya, no obstant va oposar-se a confirmar les Constitucions que li presentaren, excusant-se que havia concedit més del que devia, i que havia de consultar primer a París.

Tancades les mateixes Corts, Felip V començà a expedir tants decrets contraris a les Constitucions Catalanes, suficient per a convèncer de l'odi que professava a Catalunya; des de l'elevació com a rei de l'Estat d'Espanya, existia el convenciment general que no pararia fins arrabassar la sobirania de la Nació Catalana, com la seva llibertat, privilegis, tota classe de dret públic i privat, *fins la pròpia llengua de Catalunya*.

Davant aquesta delicada situació en Francesc de Portolà i Subirà, en qualitat de noble i patriota nacionalista, va decidir intervenir des del primer moment, per a evitar que es complís el vaticini catastròfic.

L'ocasió no es va fer esperar, perquè havent-se format una aliança entre l'Emperador d'Àustria, Anglaterra, Holanda i Portugal, van declarar la guerra al Duc d'Anjou –Felip V– i a França, per haver-se apoderat, fraudulentament, de la Monarquia Hispànica.

Francesc de Portolà i Subirà, com membre de la noblesa catalana, va poder contactar, amb els representants de la Generalitat de Catalunya n'Antoni Peguera i Aimerich, el Dr. Domènech Perera i Josep Ma. Moragues, els quals es varen desplaçar a Gènova per contactar amb els representants d'Anglaterra, enviats per la reina Anna Maria Stuart, com a plenipotenciari, Milford Crow i M. Broak, per què tractessin del consegüent aixecament general de la Província de Catalunya a favor de l'Arxiduc Carles III d'Àustria.

Dits representants d'Anglaterra i Catalunya varen estipular i aprovar els 16 articles del nomenat Tractat de Gènova i va signar-los en la data del 7 de març de 1705, ratificat poc després.

Assetjada i rendida Barcelona a l'Arxiduc d'Àustria Carles III, el 14 d'octubre de 1705 convocades les Corts Catalanes, l'Arxiduc jurà l'observança dels Privilegis i va acceptar la Constitució que li presentaren a les Corts.

Per la noblesa catalana, es va organitzar un regiment militar per donar suport a l'Arxiduc Carles III, on, també, estaria inclòs Francesc de Portolà, amb la seva persona i els seus béns.

Segons Francesc Castellví en la seva obra *Narracions històriques de 1700 a 1725*, carta núm. 8, pàg. 416, tom VI.

Al següent any de 1706, l'Arxiduc d'Àustria Carles III es traslladà a Lleida, amb motiu que dita ciutat havia acordat adherir-se a la seva causa, per rebre l'homenatge de la ciutat.

Francesc de Portolà i Subirà, en nom, representació i jurisdicció civil i penal dels terrenys que comprenen el seu títol de noblesa com: Baró i Senyor de Castellnou de Montsec i altres contrades, comparegué, també, a Lleida en dit any de 1706, per homenatjar, públicament, en dita ciutat, i assumir el compromís d'ajut a la causa de Catalunya i de l'Arxiduc Carles III d'Àustria, el qual va agrair, públicament dit monarca.

Acte públic i patriòtic que recollí el P. Josep Ma. Pou en la seva interessant i premiada *Història de Balaguer*, en la pàgina 281.

Però les alegries patriòtiques prompte acabaren, a causa de la derrota soferta, el 25 d'abril de 1707, per l'exèrcit de l'Arxiduc Carles III en Almansa. Felip V s'apoderà de València, on anul·là les llibertats i furs “por derecho de conquista”.

També Felip V ocupà en dit any de 1707 la ciutat de Lleida, Balaguer, el Convent de les Avellanes, Àger i la part solana de la Serralada de Montsec, implantant en els nous llocs conquerits una sanguinària i ferotge persecució i confiscant i segrestant tots els béns i títols dels partidaris de l'Arxiduc Carles III d'Àustria, i no quedant exclòs de dita mesura repressiva, com és natural, Francesc de Portolà i Subirà.

Francesc de Portolà i Subirà s'havia casat en primeres núpcies, el 1698, amb Maria Bardaxí i Lussan. L'òbit de la seva dona es produí el 1707; no va quedar descendència.

En segones núpcies, va contraure matrimoni a la ciutat de Solsona, en la data del 17 de setembre de 1710, en Francesc de Portolà i Subirà amb na Teresa de Rovira i Sanispleda, per poders, en la casa senyorial dels Rovira de dita ciutat, i actuant de contraent el germà de la núvia, fra Francesc de Rovira, prior del monestir de Sant Cugat del Vallès, on dit matrimoni d'exilià i on va néixer el primer fill, per nom Anton, amb data 21 de gener de 1712.

I el 2 de maig de 1713, va néixer a Solsona la filla Francesca.

Certificacions que disposem de l'anterior matrimoni i els dos respectius naixements.

A les anteriors contrarietats bèl·liques dels patriotes catalans va afegir-se una altra definitiva: la defunció, en l'any 1711, de Josep, Emperador d'Àustria i germà de l'Arxiduc Carles III, el qual va haver de traslladar-se a Viena per a succeir al seu germà, i deixà la direcció dels exèrcits aliats a Catalunya a la seva muller.

Davant d'aquesta nova situació, Felip V aprofita l'oportunitat, es reconcilia secretament amb els aliats enemics seus, i arriben a l'acord de 14 de març de 1713, segons el Conveni de l'Hospitalitat, de paraitzar totes les operacions i evacuar les tropes aliades, secretament, i sense el consentiment ni intervenció de Catalunya.

Que seria ratificat l'11 d'abril de 1713, en el Tractat d'Utrecht, a espatlles de la Generalitat de Catalunya, a pesar de l'acord en el Tractat de Gènova que mai no serien abandonats els catalans, tant per Anglaterra com per Àustria, Holanda i Portugal.

Malgrat el secretisme del Conveni de l'Hospitalet, prompte es filtrà el seu contingut. La Generalitat de Catalunya decidí negar-se a rendir i continuà la lluita.

El general Josep Ma. Moragues es va identificar en la decisió de la Generalitat de Catalunya, negant-se a rendir-se i continuà la lluita.

Novament l'amistat sorgida en els moments inicials de l'any 1705, entre ell i Francesc de Portolà i Subirà, s'afermà.

Els dos eren motiu de constant i cruel persecució per Felip V.

En una de dites persecucions al general Josep Ma. Moragues, l'exèrcit de Felip V arribà fins a la població de Sort, i al quedar frustrats s'apoderaren de la seva patriota muller Magdalena Giralt, filla d'aquesta població, dels seus fills, com d'un germà i fills, quedant tots empresonats i traslladant-los fins a Balaguer, esperant que en algun moment sorprendrien el general.

Conegut l'empresonament de Magdalena Giralt, esposa del seu amic, i lluitadors comuns per la causa de Catalunya, Francesc de Portolà, exposant-se, s'adreçà al Governador- Alcalde de Balaguer, partidari de Felip V, per aconseguir suavitzar dit empresonament, i suggerí que diàriament els permetés sortir a passejar-se fora de la casa on estaven reclosos, qüestió que aconseguí i posant-lo a ell com aval dels mateixos.

Dita situació de l'empresonament, Francesc de Portolà la comunicà al general Josep M. Moragues, que es trobava a Isona.

Immediatament, traçà un pla per recobrar els empresonats de Balaguer.

"Es fixà que el dia de Sant Joan, 24 de juny de 1703, els empresonats fessin el passeig de bon matí.

Així es va fer, i envià un grup de guerrillers en dit dia senyalat, els quals s'apoderaren dels empresonats i per la muntanya els traslladaren fins a Isona, on es trobava el general i des d'allí tots es traslladaren fins al Castell de Cardona.

Conegut tot el succeït pel governador-alcalde de Balaguer, aquest demanà explicacions de la fugida dels empresonats a Francesc de Portolà i Subirà i, com avalista dels mateixos li exigí la seva responsabilitat; l'envià a la presó de Lleida, fins el començament de l'any 1716, amb la confiscació de tots els seus béns, urbans, rústics i títols, per aquest fet i principalment per ser partidari de la causa de Catalunya i del referit Arxiduc Carles III d'Àustria.

L'esposa, na Teresa de Rovira i Sanispleda, quedà sola, amb els dos fills. Anton d'un any, i Francesca de dos mesos, en l'ajut dels seus familiars.

Així ho explica l'autor i general exiliat a Viena, en Francesc Castellví Obando, en la Carta 8 pàgina 418 del tom VI de la seva important obra *Narracions històriques de 1700 a 1725*.

Quan era a la presó Francesc de Portolà i Subirà, el seu amic, el general Josep M. Moragues, des del castell de Cardona, es desplaçà a Barcelona per unir-se amb els defensors de la mateixa ciutat contra Felip V, fins el seu rendiment l'11 de setembre de 1714. Va aconseguir escapar i retornà al castell de Cardona; va continuar la lluita fins al 18 de setembre, data en què també es va rendir, però amb la condició que respectarien la vida de tots i concedint-los el corresponent passaport per aquells que volien exiliar-se a Viena.

El general Josep M. Moragues, al demanar el pertinent permís per exiliar-se, una de les condicions atorgades en el seu rendiment, li ho negaren i la seva esposa Magdalena Giralt l'animà que ho fes clandestinament, i en l'instant que ho havia decidit, sorgí una contrarietat personal d'un nebot seu, el qual malalt havia quedat a Balaguer, quan lliuraren els allí empresonats en la data de Sant Joan de 1713. Per lliurar-lo, els partidaris de Felip V posaren la condició que devia presentar-se personalment el mateix general Josep M. Moragues a la ciutat de Tremp, on es va personar en contra del parer de la seva esposa que temia una trampa, com així va succeir, a l'indicar-li que era a Barcelona, on el van conduir detingut.

El nebot Jacint arribà a casa i en veure Magdalena Giralt que ho feia sense el seu marit, va témer que no veuria més el seu marit, el general Josep Ma. Moragues, com així succeiria, a l'obligar-li que diàriament havia de presentar-se a Capitanía.

Josep M. Moragues intentà escapar-se per mar en la data del 20 de març de 1715, però no ho aconseguí i novament va ser detingut, li formaren sumari i el condemnaren a sentència de mort, a garrot vil, el 17 de març de 1715.

El seu martiri no fou com el d'un general esforçat, tal com havia donat exemple, sinó que va ser com el d'un home vulgar, abillat amb camisa de penitència, descalç, com el més infame criminal, passejant-lo i finalment destrossant el seu cos, separant el cap del tronc, posant-lo en una gàbia de ferro al portal de la plaça del Palau, durant dotze anys; fins en la seva mort foren inhumans els seus enemics.

La seva esposa, la patriota Magdalena Giralt, i els seus fills tampoc no tingueren millor sort, i, empresonats, acabaren les seves vides entre les presons de Barcelona, Lleida i Balaguer.

Deslliurat de la presó al començar l'any 1716, Francesc de Portolà i Subirà es trobà amb un panorama patriòtic desolat i fortament negatiu: la ciutat de Barcelona i el castell de Cardona, rendits als enemics de la causa de Catalunya, els partidaris de Felip V.

La família amiga composta pel general Josep M. Moragues i la seva esposa Magdalena Giralt i fills, el primer condemnat a garrot vil, decapitat i exposat, ignominiosament, el seu cap públicament. La seva esposa i fills, a qui havia facilitat la fugida de la presó de Balaguer, morint-se recurrent les presons.

La persecució que varen desencadenar els enemics de Catalunya va ser cruel, ferotge i sanguinària.

Confiscats tots els seus propis títols i béns rústics i urbans.

L'única opció, davant aquest trist horitzó, per salvaguardar la vida i la integritat física de la seva esposa Teresa de Rovira i Sanispleda, dels seus fills Anton i

Francesca, com també la seva, era allunyar-se tant com pogués de la jurisdicció del governador-alcalde de Balaguer, qui l'havia empresonat.

Aleshores l'elecció obligada de lloc, per l'estada seva, de l'esposa i fills, no era altra que Castellnou de Montsec, en el Pallars Jussà.

En dita població tenia per habitatge, defensa i de difícil accés, el gran castell, preparat per aquestes circumstàncies.

Per subsistir amb la seva família disposava dels termes de Castellnou de Montsec, Sant Esteve de la Sarga, Beniure, Astorn i altres contrades.

Allí estava enterrat, des del 24 de març de 1699, el seu avi, Gaspar de Portolà i Pont, fundador del títol de la noblesa catalana de Baró i Senyor de Castellnou de Montsec i altres contrades, i que Francesc de Portolà i Subirà va heretar.

Així doncs, Castellnou de Montsec era la població i lloc idoni on viure, en aquells moments tràgics per a Catalunya i la seva família.

Situats al castell de Castellnou de Montsec, l'any 1718 va néixer el tercer fill del matrimoni Francesc de Portolà i Subirà i Teresa de Rovira i Sanispleda, per nom Gaspar de Portolà i Rovira.

Esdeveniment acreditat per l'afirmació i ratificació de la tradició de les successives generacions del poble i l'encontrada, com pel contingut de l'acta notarial atorgada per mossèn Jesús Castells i Serra, de data 19 de novembre de 1993, davant el notari de la Seu d'Urgell, Francesc-Xavier Francino Batlle.

Que amb el naixement del tercer fill, Gaspar de Portolà i Rovira, els seus pares citats varen complir amb la tradició de la noblesa catalana, consistent en què el primer fill, Anton, seria l'hereu; el segon, Francesca, seria religiosa, i el tercer fill, Gaspar, seria militar, complint-se exactament allò que disposava la tradició.

I en l'any 1719 va néixer el quart fill, per nom Francesc de Portolà i Rovira, essent el segon que va néixer a Castellnou de Montsec.

Si bé la vida de dita família a Castellnou de Montsec transcorria tranquil·la, Francesc de Portolà tenia informació a través dels guerrillers que es negaven a rendir-se, com el Carrasclet, i Francesc Castellví, que portava ajut, entrant i sortint de Viena, on s'havia exiliat i d'altres. La tragèdia de la cruel i sanguinària persecució que sofrien i la confiscació dels seus béns era de tal magnitud amb el clamor dels sofriments dels nombrosos partidaris de la causa de Catalunya, que arribà al coneixement de les potències internacionals, i decidiren posar-hi remei.

Per altra part a França i, a causa de la mort de Lluís XIV, a la minoria d'edat de Lluís XV entrà com a regent Felip d'Orleans, ara distanciat de Felip V, i també Anglaterra, Àustria, Holanda i junt amb dit regent de França, s'enemistaren amb Felip V, en no complir aquest les clàusules subscrietes en el Tractat d'Utrecht i

Rastatt, celebrat l'any 1713, a espatlles de Catalunya; entre altres, hi era precisat que les illes de Sardenya i Sicília corresponien a Àustria.

Per dita consecució, el cardenal Alberoni, primer ministre de Felip V, envaí i s'apoderà de l'illa de Sardenya, l'any 1718. Preparà i intentà fer el mateix amb l'illa de Sicília.

Com a rèplica, les potències europees envaïren Espanya, per la Vall d'Aran, i penetraren fins a la Serralada de Montsec i la Conca de Tremp, exigint mitjançant ultimàtum a Felip V, que decretés una amnistia parcial, a favor dels perseguits partidaris de Catalunya i Carles III d'Àustria i, a la vegada, destituís el seu primer ministre, cardenal Alberoni. En cas contrari, prosseguirien envaint Catalunya.

Aleshores Felip V, envaïda Espanya per diverses parts del seu territori i amb la intensa activitat dels guerrillers, no tingué altra opció que destituir el cardenal Alberoni i decretar, l'any 1719, l'amnistia parcial pels perseguits partidaris de Catalunya i l'Arxiduc Carles III d'Àustria, tornant-los els béns confiscats i els títols en part, completant-se i complint-se amb l'amnistia total el 30 d'abril de 1725 per la Pau de Viena, que concedia als súbdits que havien militat en el bàndol contrari, la restitució dels béns que no haguessin fet en l'amnistia parcial de 1719, i el reconeixement dels títols, honors i graus militars concedits durant la guerra.

Per aquest motiu Francesc de Portolà i Subirà, va tornar a reinscriure, l'any 1732, davant el notari M. Fortuny, el seu títol de "Baró de Castellnou de Montsec i altres contrades", com hereu de Gaspar de Portolà i Pont, i a la vegada nomena hereu seu el primer fill, Anton de Portolà i Rovira, coincidint en la celebració de les noces d'aquest amb Francesca de Valls i Torres.

L'anteriorment citada intervenció de 1719 d'un exèrcit anglo-francès contrari a Felip V, que des de la Vall d'Aran ocupà la conca de Tremp i la serralada del Montsec, exigint l'amnistia parcial pels perseguits partidaris de la causa de Catalunya i de l'Arxiduc Carles d'Àustria com, també, la destitució del primer ministre, cardenal Alberoni, és explicitada i acreditada pels següents autors:

- a) Ferran Soldevila, en la seva *Història de Catalunya*, editorial Alpha, Barcelona 1962, III, pàg. 1.193.
- b) Joan Mercader i Riba, en la seva obra *Felip V i Catalunya*, 1968, pàg. 222.
- c) Joan Mercader i Riba, "El Valle de Arán, la Nueva Planta y la invasión anglo-francesa de 1719", a *Primer Congreso Internacional del Pirineo, Zaragoza 1952*, pàg. 23.

Coneixent Francesc de Portolà i Subirà, des de Castellnou de Montsec, lloc que va elegir al sortir en 1716 de la presó de Lleida, com hem citat, fins l'any 1720.

I decretada l'amnistia parcial de 1719, Francesc de Portolà i Subirà, per recuperar els béns i títols confiscats, urbans i rústics, en la comarca de la Noguera

Maqueta de fang de l'escultura feta per Jaume Perelló a la memòria de Gaspar de Portolà, la rèplica de bronze és ubicada a Lleida.

i Segrià, amb la seva esposa Teresa, i els seus fills, Anton, que va néixer al Monestir de Sant Cugat l'any 1712; Francesca, que va néixer a Solsona en 1713; Gaspar, que va néixer a Castellnou de Montsec, l'any 1718 i el seu germà Francesc, en 1719; es desplaçaren tots a Balaguer en 1720, per a tramitar les gestions pertinents per a la recuperació de la seva hisenda confiscada, i des d'aleshores compartint l'habitatge i estada amb Castellnou de Montsec.

Una vegada a Balaguer, en la data 9 de juny de 1729, Gaspar de Portolà i Rovira i el seu germà Francesc, tots dos nascuts a Castellnou de Montsec, foren confirmats pel bisbe de la Seu d'Urgell, Il·ltre, Sr. Simeó de Guinda i Apertigui; amb certificació que disposem, de dit acte. De dit matrimoni Francesc de Portolà i Teresa de Rovira, el primer fill, que va néixer a Balaguer, i cinquè del matrimoni, fou una nena, per nom Benita, en la data de 21 de setembre de 1720.

El segon fill que va néixer a Balaguer, i sisè del matrimoni, va ser també una nena, per nom Benita-Josefa, en la data 10 de gener de 1722.

El tercer fill que va néixer a Balaguer, i setè del matrimoni, va ser un nen per nom Benito, en la data de 14 de febrer de 1723.

El quart fill que va néixer a Balaguer i vuitè del matrimoni, va ser una nena per nom Ramona, en la data de 22 de maig de 1725.

El cinquè fill que va néixer a Balaguer, i novè del matrimoni, va ser un nen per nom Anton-Josep; foren padrins Anton Rúbies i Margarida Portolà, en la data 2 d'octubre de 1726.

Els cinc fills que van néixer, únicament a Balaguer, de dit matrimoni de Francesc Portolà i Teresa Rovira, des del 20 de setembre de 1720 al 2 d'octubre de 1726, queden acreditats mitjançant els respectius certificats de naixement.

Na Teresa de Rovira i Sanispleda va morir en 1729; fowl'any anterior al que professà la seva filla Francesca, Sor Rosa, el 13 d'octubre de 1730, als 16 anys i havent renunciat dels drets paterns i materns.

En Francesc de Portolà i Subirà va morir el 23 de juliol de 1743, i havent també premort l'hereu Anton de Portolà i Rovira, en l'any 1740, i per la seva substitució, Francesc de Portolà i Subirà va nomenar hereva la seva néta Maria Francisca de Portolà i Valls, sent la primera dona que assumeix tal títol de la noblesa catalana: "Baró de Castellnou de Montsec i altres contrades."

Per la seva intensa vida patriòtica citada i esmerçada a favor de la causa de Catalunya i de l'Arxiduc Carles d'Àustria, contra Felip V, amb les contrarietats i cruel persecució, pagant fins amb el seu empresonament, dit matrimoni, Francesc de Portolà i Subirà i Teresa de Rovira i Sanispleda, són més que mereixedors que estiguin representats en el monument-grup escultòric de Castellnou de Montsec.

En Gaspar de Portolà i Rovira, que va néixer a Castellnou de Montsec, com hem citat, és el quart personatge de l'emblemàtic monument-grup escultòric que comentem, i fill tercer dels anteriors. En Gaspar de Portolà i Rovira, de professió militar, és estimat i recordat com a descobridor i governador de Califòrnia.

La seva important proesa la va realitzar des del 9 de gener de 1769 al 3 de juny de 1770.

Ningú millor que els propis de Califòrnia objectivament ens poden explicar la immortal expedició exploradora.

Per aquest motiu faig transcripció de l'article del Butlletí del Casal dels Catalans de Califòrnia, fet pel redactor en cap de la revista, secretari del casal i secretari de la NAFCa –Nort American Federation of Catalan Associations–, Confederació de les Entitats Catalanes del Canadà i EUA, en Pere Garriga i Marsal, fill de pares catalans, però nascut a Califòrnia:

“El pas de Portolà per Califòrnia va ser breu, però impactant. Va deixar un gran record no tan sols per la seva gesta, la de ser l'home que va dirigir la primera expedició a Califòrnia, sinó per la manera en què ho va fer. Per aquestes dues raons se'l reconeix i respecta arreu de l'Estat. No cal viatjar gaire per Califòrnia per no topar-se amb un carrer, una plaça, un col·legi, un indret, fins i tot un poble que no porti el seu nom. Els nens, a l'escola, el recorden no sols com un dels fundadors de l'Estat sinó també com a model de virtuts a practicar.

Els projectes encarregats a Gaspar de Portolà, plens de riscos, van ser complerts fidelment i sense violència. I aquí rauen, em sembla, les dues grans virtuts de Gaspar de Portolà: la seva responsabilitat de complir amb el seu deure, i la seva voluntat de buscar solucions a les que tothom es sentís beneficiat.

L'operació d'assentament d'una colònia a Monterrey va ser la més difícil i arriscada. La van realitzar més de 200 persones, amb força participació de gent de parla catalana, entre elles el Destacament de la Companyia de Voluntaris Catalans comandada pel jove lloctinent Pere Fages, fill de Guissona, i una comunitat de frares franciscans dirigits pel mallorquí Juníper Serra. Els dos, homes de gran capacitat que van deixar petxades molt importants a Califòrnia. Els perills de l'empresa els manifesten en que més del 10% dels expedicionaris hi van morir.

Califòrnia, però, tot i que era el territori amb més densitat indígena de nordamèrica, sota Portolà mai no va produir situacions d'enfrontament. Ben al contrari, l'expedició es va caracteritzar per la bona amistat que sempre va regnar entre les dues cultures. I en els moments de crisi de l'expedició, que no encertaven a trobar el lloc de l'assentament entrant ja l'hivern, quan de retorn a San Diego no havien arribat els vaixells d'aprovisionament i no restava queviures, el Portolà va buscar el parer dels principals de l'expedició i el seu vot, abans de prendre les decisions de les que ell seria responsable.

A nosaltres, que vivim en aquesta comarca del sud de Califòrnia, ens agrada dir que Portolà va acampar on avui és exactament el centre d'una gran ciutat, la segona en habitants dels EUA, i pensar que va ser ell qui va decidir que aquell lloc es digués Nuestra Señora de los Ángeles de Porciúncula, afortunadament, per a escurçar a Los Ángeles.

Inaugurat el monument a la família Portolà, ens dóna la gran satisfacció de poder agrair aquest felix primer pas que va fer el seu il·lustre fill a Califòrnia, i mostrant el millor de les virtuts catalanes –complidor del deure, home de pau, i de consulta democràtica–, l'orgull de poder dir que com nosaltres era català.”

Aquest és el record i elogi vibrant dels nadius de Califòrnia, al pare de la seva pàtria.

Gaspar de Portolà i Rovira, en el primer viatge de tornada a Catalunya, per diferents qüestions patrimonials, amb el grau de tinent coronel, el 15 d'abril de 1776 es torna a embarcar i és ascendit a coronel i governador de Puebla de los Àngeles.

Però 10 anys després, l'any 1786, torna a Catalunya definitivament i és nomenat tinent de rei en la ciutat de Lleida.

El 29 de maig de 1786, atorga testament davant del notari de Lleida Ignasi Madriguera, deixant la seva fortuna, generosament, a la ciutat de Lleida per a obres de beneficència i de comuna utilitat, i un cens al seu germà Josep Portolà, fins aconseguir el grau de capità.

Nomena marmessors el bisbe de Lleida, Guillem Torres, el governador d'aquesta plaça, Lluís Blondel de Drouhot, i l'auditor de guerra, Francesc Pinós.

Les cases on està ubicada la Diputació Provincial i la casa Maternitat, avui Biblioteca Pública, són fruit de la seva gratuïta donació a la ciutat, entre altres béns.

En els últims mesos, Gaspar de Portolà i Rovira estava delicat de salut, de tal manera que en la data del 10 d'octubre de 1786 va morir en la seva casa i fou enterrat al següent dia 11, a l'església denominada dels militars, en la plaça Sant Francesc, avui església de Sant Pere.

Paradoxalment, la ciutat de Lleida, en agraïment al benefactor, sembla que no ha estat en el mateix grau de generositat encomprovar-se com al·l'interior de dit temple de Sant Pere no existeix, actualment, cap tomba on reposi el cadàver del difunt, contradient amb natural sorpresa l'anunci públic situat en la façana de dita església, i que comença de la forma següent: «En este templo reposan los restos de D. Gaspar de Portolà i Rovira»...